

O‘SPIRINLARDA MEDIA MADANIYATI VA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Egamberdiyeva Dilfuza Abduazim qizi

Guliston Davlat Universiteti psixologiya

yo'nalishi 2-bosqich magistranti.

Sirdaryo viloyati Mirzaobod tumani 6-maktab psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘spirinlarda media madaniyati va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari tahlil qilinadi. Zamonaviy axborotlashgan jamiyat sharoitida yoshlarning turli media manbalardan olinayotgan axborotlarni to‘g‘ri qabul qilishi, tahlil qilishi va baholashi muhim ahamiyat kasb etishi yoritiladi. Shuningdek, media madaniyatning shaxs rivojlanishidagi o‘rni, tanqidiy fikrlashning psixologik mexanizmlari hamda axborot xavfsizligini ta‘minlashdagi ahamiyati ochib beriladi. Maqolada o‘spirinlarda mustaqil fikrlash, axborotlarni saralash, manipulyativ ta’sirlardan himoyalalanish va ongli media iste’moli ko‘nikmalarini shakllantirishga ta’sir etuvchi omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, maktab, oila va psixologning media savodxonlik hamda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi o‘rni ilmiy-amaliy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: media madaniyati, tanqidiy fikrlash, media savodxonlik, o‘spirinlar, axborot xavfsizligi, psixologik ta’sir, mustaqil fikrlash, axborotni tahlil qilish, ijtimoiy tarmoqlar, manipulyatsiya, mediamuhit, psixologik rivojlanish, maktab psixologi, raqamli madaniyat, axborot kompetensiyasi.

Kirish

Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi inson hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, elektron ommaviy axborot vositalari va turli raqamli platformalar yoshlarning kundalik hayotining ajralmas qismiga aylanib ulgurdi. Ayniqsa, o‘spirinlik davrida media vositalaridan faol foydalanish shaxsning dunyoqarashi, qadriyatlarini, fikrlash tarzi va ijtimoiy xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli o‘spirinlarda media madaniyati va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zamonaviy ta’lim va tarbiya tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

O‘spirinlik davri shaxsning intellektual, ijtimoiy va ma’naviy jihatdan faol rivojlanadigan bosqichidir. Bu davrda yoshlar atrof-muhitdagi voqea-hodisalarni chuqurroq anglashga, mustaqil fikr yuritishga va o‘z nuqtayi nazarini shakllantirishga intiladilar. Biroq axborot oqimining haddan tashqari ko‘payishi hamda turli manbalardan kelayotgan ma’lumotlarning xilma-xilligi o‘spirinlar uchun ayrim qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Ular har doim ham axborotning ishonchliligini

baholay olmaydi, yolgʻon yoki manipulyativ maʼlumotlarning taʼsiriga tushib qolishi mumkin. Bu esa media madaniyati va tanqidiy fikrlash koʻnikmalarini rivojlantirish zaruratini yanada kuchaytiradi. Media madaniyati shaxsning media vositalaridan oqilona va masʼuliyatli foydalanish, axborotni tanlash, tahlil qilish va baholash qobiliyatlarini oʻz ichiga oladi. Media madaniyatga ega boʻlgan oʻspirin axborotlarni ongli ravishda qabul qiladi, turli manbalardagi maʼlumotlarni taqqoslaydi va ularning mazmunini mustaqil tahlil qila oladi. Bu esa yoshlarni turli axborot xurujlari, manipulyativ taʼsirlar va salbiy gʻoyalardan himoya qilishga yordam beradi. Oʻspirinlarda media madaniyati va tanqidiy fikrlashning shakllanishiga bir qator psixologik omillar taʼsir koʻrsatadi. Jumladan, bilishga qiziqish, mustaqil fikrlashga intilish, refleksiya, intellektual faollik, emotsional barqarorlik va kommunikativ kompetensiyalar ushbu jarayonning samaradorligini belgilaydi. Shu bilan birga, oiladagi tarbiya uslubi, maktabdagi taʼlim muhiti va tengdoshlar bilan muloqot ham oʻspirinlarning media savodxonligi va tanqidiy fikrlash darajasiga sezilarli taʼsir koʻrsatadi. Maktab psixologi va pedagoglar yoshlarning media madaniyatini rivojlantirishda muhim oʻrin tutadi. Ular oʻquvchilarga axborotni tahlil qilish, tanqidiy baholash, media mahsulotlarning yashirin taʼsirlarini anglash hamda xavfsiz axborot muhitida faoliyat yuritish koʻnikmalarini shakllantirishda koʻmaklashadilar. Turli treninglar, munozaralar, amaliy mashgʻulotlar va media savodxonlikka oid tadbirlar oʻspirinlarning mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Oʻspirinlik davri shaxsning intellektual va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda yoshlar atrofdagi axborot oqimini faol qabul qiladi, turli manbalar bilan ishlaydi va oʻz dunyoqarashini shakllantiradi. Shu sababli media madaniyati va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish oʻspirin shaxsining toʻgʻri shakllanishida asosiy psixologik omillardan biri hisoblanadi. Media madaniyati shaxsning axborot vositalaridan ongli, maqsadli va masʼuliyatli foydalanish qobiliyatini ifodalaydi. Oʻspirinlarda media madaniyatning shakllanishi ularning axborotni qabul qilish, tahlil qilish va baholash jarayonlari bilan bevosita bogʻliq. Raqamli muhitda oʻspirinlar koʻpincha turli axborot oqimlari, reklama, ijtimoiy tarmoqlar va video kontentlar bilan toʻqnash keladi. Agar ularda yetarli media madaniyat shakllanmagan boʻlsa, ular yolgʻon yoki manipulyativ axborot taʼsiriga tushib qolishi mumkin.

Tanqidiy fikrlash esa oʻspirinning axborotga nisbatan mustaqil, mantiqiy va tahliliy yondashuvini taʼminlaydi. Tanqidiy fikrlashga ega oʻspirin har qanday maʼlumotni toʻgʻridan-toʻgʻri qabul qilmaydi, balki uning manbasi, ishonchliligi va maqsadini tahlil qiladi. Bu jarayon shaxsning intellektual rivojlanishini kuchaytiradi va uni mustaqil qaror qabul qilishga oʻrgatadi. Tanqidiy fikrlashning asosiy psixologik

mexanizmlariga tahliliy fikrlash, refleksiya, mantiqiy xulosa chiqarish va savol qo‘yish qobiliyati kiradi. O‘spirinlarda media madaniyati va tanqidiy fikrlashning rivojlanishida bilish jarayonlari muhim o‘rin tutadi. Diqqat, xotira, tafakkur va idrokning rivojlanganligi o‘spirinning axborotni to‘g‘ri qabul qilishi va tahlil qilishiga yordam beradi. Ayniqsa, mantiqiy tafakkur va mustaqil fikrlash qobiliyati kuchli bo‘lgan o‘spirinlar media mahsulotlarni tanqidiy baholashda faol bo‘ladilar.

Emotsional omillar ham ushbu jarayonda muhim ahamiyatga ega. O‘spirinning emotsional barqarorligi uning axborotga nisbatan munosabatini belgilaydi. Haddan tashqari hissiyotga beriluvchan yoki xavotirli o‘spirinlar ba‘zan axborotni to‘liq tahlil qilmasdan qabul qilishlari mumkin. Shu bois emotsional barqarorlikni rivojlantirish media madaniyatni shakllantirish bilan uzviy bog‘liqdir.

Ijtimoiy muhit, ya‘ni oila, maktab va tengdoshlar guruhi ham o‘spirinlarning media savodxonligi va tanqidiy fikrlashiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Oilada otanonaning media vositalaridan foydalanish madaniyati, farzand bilan ochiq muloqoti va nazorati muhim rol o‘ynaydi. Maktab esa ta‘lim jarayonida o‘quvchilarga axborotni tahlil qilish, mustaqil fikr bildirish va muhokama qilish ko‘nikmalarini shakllantirish orqali bu jarayonni qo‘llab-quvvatlaydi. Maktab psixologi media madaniyat va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda alohida o‘rin egallaydi. U o‘quvchilarning axborotni qabul qilish xususiyatlarini o‘rganadi, ularning fikrlash darajasini tahlil qiladi va psixologik treninglar orqali zarur ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Guruhiy muhokamalar, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish kabi metodlar o‘spirinlarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda samarali hisoblanadi. Shuningdek, zamonaviy raqamli muhitda axborot xavfsizligi masalasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. O‘spirinlarni internetdagi noto‘g‘ri axborotlar, zararli kontent va manipulyativ ta‘silardan himoya qilish uchun ularda media savodxonlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zarur. Bu esa ularning mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini mustahkamlaydi va shaxsiy xavfsizligini ta‘minlaydi. Umuman olganda, o‘spirinlarda media madaniyati va tanqidiy fikrlash bir-biri bilan uzviy bog‘liq psixologik jarayonlar hisoblanadi. Ushbu ko‘nikmalarning rivojlanishi o‘spirinning intellektual salohiyatini oshiradi, uni ongli axborot iste‘molchisi sifatida shakllantiradi va jamiyatda faol, mustaqil fikrlovchi shaxs bo‘lib yetishishiga yordam beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o‘spirinlarda media madaniyati va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bugungi axborotlashgan jamiyat sharoitida dolzarb psixologik-pedagogik vazifalardan biridir. Raqamli axborot oqimining ortib borishi o‘spirinlardan nafaqat ma‘lumotlarni tez qabul qilishni, balki ularni chuqur tahlil qilish va to‘g‘ri baholashni ham talab etadi. Shu jihatdan media madaniyat va tanqidiy fikrlash shaxsning intellektual va ma‘naviy rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘spirinlarda tanqidiy fikrlashning shakllanishi bilish jarayonlari,

emotsional barqarorlik, ijtimoiy muhit va motivatsiya bilan chambarchas bog‘liqdir. Media madaniyat esa shaxsning axborotni ongli ravishda qabul qilishi, saralashi va undan to‘g‘ri foydalanish qobiliyatini ta‘minlaydi. Ushbu ikki ko‘nikma birgalikda o‘spirinning mustaqil fikrlovchi, ongli va faol shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, oila, maktab va maktab psixologining hamkorligi o‘spirinlarda media savodxonlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ta‘lim jarayonida qo‘llaniladigan interaktiv usullar, muhokamalar va psixologik treninglar bu ko‘nikmalarning samarali shakllanishiga yordam beradi. Demak, o‘spirinlarda media madaniyati va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ularning axborot xavfsizligini ta‘minlash, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini kuchaytirish va jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasiga ega shaxs sifatida shakllanishining muhim asosidir. Shu bois bu yo‘nalishdagi psixologik-pedagogik ishlarni yanada takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Yo‘ldoshev J.G‘. **Ta‘lim menejmenti va boshqaruv asoslari**. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017..
2. G‘oziev E.G. “Umumiy psixologiya”. – Toshkent: O‘qituvchi, 2008.
3. Davletshin M.G. “Yosh davrlari va pedagogik psixologiya”. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005.
4. Rasulov A. “Maktab psixologiyasi asoslari”. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.
5. Ziyonet axborot-ta‘lim portali materiallari: www.ziyonet.uz
6. UNESCO. “School Violence and Bullying: Global Status Report”. – Paris, 2019.
7. UNICEF. “Ending Violence in Schools: A Guide for Teachers and Psychologists”. – New York, 2018. To‘xtaboyeva M. Psixologik maslahat va profilaktika ishlari. – Toshkent: Innovatsiya, 2021.